

Národ a nacionalismy

Úvahy o roli idejí a ideologií [1993]

Nacionalismy představují významný druh moderních ideologií; vhodnějším názvem by mohly být „mytologismy“ nebo ještě lépe „logomytismy“, neboť dnešní význam termínu „ideologie“ je výsledkem četných posunů a už dávno neodpovídá tomu, co se sám neologismus kdysi pokoušel napovědět. O mytologiích můžeme mluvit tam, kde měla být částečnou (a pouze podřízenou, služebnou) logizací posílena upadající a zejména zužující se úloha mýtů; někteří autoři se pokoušeli zavést nový termín na místě „mytologie“, aby se vyhnuli komplikacím s četnými konfúzemi, jimiž bylo toto slovo již od dávných dob zatěžováno. Odtud „mytologismus“: tím má být naznačeno, že nejde o fenomén dávný, dokonce ani jen novodobý, nýbrž teprve „moderní“. Ovšem v moderní době, zejména v jejím závěru, většinou nejde o logizaci mýtů, nýbrž naopak o mytizaci pojmových souvislostí a struktur, tedy o mytizaci „logu“. Bylo by proto asi vhodnější mluvit o logomytiích a logomytismech. Teprve budoucnost ukáže, zda se některý z těchto termínů ujme vůbec a zejména zda bude nadále spojován s pojmem základní důležitosti pro interpretaci fenoménu charakteristického právě pro dobu moderní a zvláště postmoderní, v níž je racionalita předcházejících epoch těžce otrěsena a nadále nabourávána. K různým remytizačním tendencím a proudům docházelo již v minulosti; zvláště významná byla kdysi gnóze, proti níž se tehdy oslabená hellenistická filosofie nedokázala ubránit, a tak mohla pomoci jen theologie, opřená o neřecké komponenty křesťanského myšlení a životní orientace. Tehdy to byli křesťanští myslitelé, kteří udrželi filosofii při životě, i když se tak zároveň dostala pod přísný instituční (oficiální) dohled a kontrolu. (Ve srovnání s tím je nápadné, že islám onomu velkému rozmachu arabské filosofie, z něhož recepce Aristotela tolik profitovala filosofie i theologie křesťanská a vůbec evropské myšlení, učinil vlastně nadlouho konec.)

Také samo slovo „národ“ jeví v dějinách obrovské významové posuny. Je pozoruhodné, jak někteří historici, zdůrazňující ideovou nesrovnatelnost různých epoch a nemožnost skutečného navazování na tradice o staletí starších dob, se samozřejmostí předpokládají, že „národ“ takovou kontinuitu nejen dovoluje, ale přímo zakládá. Samo slovo svou nápovědí ovšem mate, neboť členem „národa“ se nikdo nerodí, ale teprve v průběhu života stává (nebo nestává). Rádl cituje podivnou historku o obrozenském knězi Boleslavu Jablonském, který prý na výtku, že staví češství před křesťanství, odpověděl, že se přece nejdříve narodil a teprve potom byl pokřtěn. Tehdy bylo možno odpovědět, že napřed byl pokřtěn a teprve mnohem později se začal učit česky mluvit; ale tento argument není o nic méně vadný než onen první, neboť i na cestu křesťanského života a myšlení se každý křtěnec musí teprve připravovat, nemá-li být svátost chápá-

na jako magie. Narozením je člověk situován do určitého prostředí: do rodiny, do rodu, kdysi do kmene, pak do království nebo do republiky, do středověku nebo do novověku, do míru nebo do války atd. Ale především musí být svým nejbližším okolím přijat, a za druhé sám musí ono okolí přijmout. Do národa se proto nikdo nerodí tak, že by už samozřejmě svým narozením k národu náležel, ale musí – v tomto případě – nejdříve národ přijmout za svůj, a za druhé musí „národem“, tj. lidmi, kteří národ za svůj již přijali, být jako příslušník národa přijat. Kdysi tomu bylo tak, že dospívající chlapci byli slavnostně přijímání dokonce jen do kmene; nikomu nenapadlo, že by se někdo mohl do kmene rovnou narodit. To, že se dnes příslušnost k národu spojuje s narozením, náleží už ovšem k oné „logomytii“, s níž je dnes v některých společnostech a společenstvích chápání „národa“ spojeno.

Kritický důraz na remytizační povahu nacionalistických ideologií, o níž nelze mít pochyb, býval a někdy dosud bývá (při souhlasu stejně jako v odmítání) nesprávně chápán jako popírání skutečné „existence“ národů, které jsou tak prohlášeny za pouhé fikce. Taková tendence, kterou vskutku můžeme porůznu pozorovat, souvisí s jiným mytologématem, jímž se nyní nemůžeme podrobně zabývat a za nějž jsou odpovědni někteří již velmi dávní filosofové. Klasickou podobu tomu dali starověcí atomisté, kteří vlastně všechno, co kolem sebe můžeme vidět, slyšet, čichat, ochutnávat a hmatat, prohlásili za pouhé zdání, zatímco skutečné jsou pouze atomy a prázdno. Takový někdy více, jindy méně vulgární redukcionismus stále žije ve všech výkladech, které interpretují cosi neznámého jako to, co není „nic než“ něco jiného, co už známe, anebo které se obtížných problémů s úlevou zbavují tím, že je označí za pseudoproblémy apod. Taková cesta ovšem jen výjimečně (totiž jen jako podmíněně, relativně a pouze v jistých mezích užitečná metoda) může vést k nějakým zajímavějším výsledkům; v našem případě tomu tak ovšem není. Názorně to lze vyložit na příkladu života: chápeme-li atomy a molekuly jako neživé, znamená toto naše rozpoznání, že život je vlastně fikce, že organismy se jen chovají, „jako by“ žily, zatímco jejich těla jsou jen zvláště uspořádaným množstvím neživých složek a vposledu prvků. Obdobně pak se lidé chovají, „jako by“ náleželi k nějakému národu, ale „ve skutečnosti“ žádné národy neexistují, protože to jsou jen lidské výmysly. Problém je v tom, že zejména v historii platí, že „vymyšlené“ nápady se stávají skutečností a že s nimi potom jako se skutečnostmi musíme počítat. A právě to platí o myšlence národa a o skutečnosti národů.

Národy jsou skutečností, nikoli fikcí. Ale to vůbec ještě neznamená, že jsou „od přírody“ – to nám jen sugeruje slovo „národ“, latinsky *natio*. A sugeruje nám to také významná myšlenková tradice, navazující zejména na Aristotela, který měl za to, že člověk je tvor společenský „od přírody“, ba že sama obec (POLIS) je „od přírody“, FYSEI. (Tak to alespoň působilo

v evropských tradicích, které už zvláště v moderní době, tj. v druhé části novověku, většinou zapomněly na to, že „příroda“ souvisí s rozením, a tedy s životem; dnes je pro nás příroda převážně neživý vesmír, kdežto život známe jen z jediné planety jedné z miliard hvězd jediné z miliard galaxií.) Podobně jako se lidské dějiny pronikavě odlišují od „dějin“ (vlastně jen vývojového procesu) přírody, např. dějů ve vesmíru, odlišují se také lidská společenství od společenství zvířat, jazykové dorozumění od komunikace živých bytostí na nižší úrovni, výchova od výcviku apod. (Nechceme popírat podobnosti, ale stavět na nich znamená dopouštět se falešných generalizací.) Budeme si tedy nadále dobře vědomi toho, že nikdo nemá svou národnost od narození, nýbrž že to je záležitost společenská, tudíž nepřirodní, a zejména tedy věc učení a poučení, výchovy a vzdělání. Zároveň však platí, že člověk si nevybírání, do jaké kultury a do jaké společnosti se narodí. V tom smyslu lze říci, že žádný člověk se sice nerodí vybaven svou národností, resp. příslušností k určitému národu (a tím méně vybaven určitým jazykem), ale že se do určitého národa, tj. do určité národní společnosti a určitého jazykového společenství jako do daných okolností vsukne „rodí“. Musíme ovšem stále pamatovat, že národní společnost není „dána“ přírodou, ale především kulturou (i když zase přírodou může být a také silně bývala ovlivňována). Zejména v Evropě se přírodní, tj. neindividuální (kmenové a národní) genetické, biologické odlišnosti evropských obyvatel velice setřely a ještě dále stírají, zatímco nápadné zůstávají rozdíly mezi tzv. lidskými plemy či rasami. Zdá se však, že zejména v evropských (a jihoamerických, v poslední době i severoamerických) podmínkách dochází k pozvolnému rozostření dokonce rasových rozdílů, a v budoucnosti musíme počítat s tím, že biologické, zejména pak rasové rozdíly mezi lidmi budou hrát stále menší a okrajovější úlohu. To však vůbec neplatí, resp. nemusí platit pro odlišnosti národních kultur.

Ačkoliv tedy národy nejsou fikcí, není pochyb o tom, že se ustavily díky fikcím a na základě fikcí. O národech v dnešním pojetí (nejde o slovo, ale o jeho význam, tj. o kontexty, v jakých se toho slova užívá) nemůžeme mluvit před vznikem nacionálních ideologií. U nás (a vůbec ve střední Evropě) je chápání národa hluboce ovlivněno především německou ideologií Herderovou. Celé naše tzv. národní obrození je nesené herderovstvím. Ani Masaryk se ještě nebyl s to od Herdera docela odpoutat, přestože jej viděl značně kriticky. Obecné povědomí je u nás stále ještě hluboce ovlivněno Herderem, ovšem aniž by si toho lidé byli dostatečně vědomi (tj. aniž by se s plným vědomím k herderovské myšlence a k Herderovi otevřeně hlásili). Právě naopak se toto zvláštní, divné pojetí národa považuje za samozřejmé, a to bez jakékoliv nejen kritické, ale vůbec historicky poučené distance. Nacionální, resp. nacionalistická fikce spočívá na - v té době vlastně už zastarávající a ovšem mylné - reinterpretaci „přírody“, která na sebe bere funkce Prozřetelnosti, resp. Boha. Národy jsou od pří-

rody, tj. od Boha, a mají tedy své zvláštní místo, smysl a poslání. Jednou závažnou složkou tohoto poslání je vytvořit národní stát. Herder vytýká západnímu typu států, že jejich původ je „nepřirozený“, protože jsou založeny na moci a na násilí.

I když nacionalismus představuje ideologii mající některé mnohem starší kořeny, můžeme o něm jako o skutečnosti mluvit teprve od druhé poloviny, event. od konce 18. století. Jeho vznik je úzce svázán s industrializací a zejména s jedním jejím povážlivým následkem, totiž s vykořeněním a posléze vykořeněností širokých mas vznikajícího proletariátu na jedné straně a s narůstající potřebou nové vládnoucí vrstvy, mít k dispozici vhodnou ideologii, která by na jedné straně jinak nezbytné společenské rozpory překlenula a zakryla a která by na druhé straně dovolila vytvořit klima jakéhosi souručenství bohatých i chudých: všichni jsme jedna rodina, jeden národ. Tomu jde zase vstříc stále naléhavější potřeba identifikace s něčím či někým. Bylo by hrubou chybou z toho vyvozovat, že nacionalismus je (vedlejší) produktem industrializace (jako je ostatně hrubou chybou hypostazovat v dějinách kauzální souvislosti, když bylo s jejich univerzální platností otřeseno i v přírodních vědách, a zejména když víme, že v dějinách má své legitimní místo jen to, co nějak prošlo nebo prochází lidským vědomím a na co lidé nějak – správně či nesprávně, ale vědomě – reagují). Nacionalismy představují tedy určitou reakci na stav společnosti, zvláště pak na určité vedlejší, druhotné společenské následky masové industrializace. A právě této reakci se dostalo ideologické podpory v podobě zmíněných „logo-mytických“ (tj. LOGOS mytizujících) konstrukcí. (Zároveň si však musíme uvědomit, že v našich podmínkách došlo k poněkud zvláštní anomálii, kdy se romantická myšlenka národa a z ní odvozovaný program národního obrození spojovaly s osvícenským důrazem na rozum a vzdělání jako na nezbytnou podmínku a základ pozdvižení národní společnosti na evropskou úroveň.)

Nacionalismus je velmi zvláštní ideologie, jíž člověk jí postižený předstírá sám sobě i jiným, že se identifikuje s něčím, co je dáno (ať už – pro většinu nacionalistů – od přírody, nebo – v některých případech – třeba „jen“ historicky; záleží na příslušné ideologii), a tím zároveň sám sobě i jiným zastírá, že to je umělý výtvar, založený právě na oné ideologii. Po vzoru „špióna v božích službách“, jak sám sebe kdysi označoval Søren Kierkegaard, tedy – civilněji řečeno – odhalovatele toho, „jak to s námi doopravdy je“, nechtějme nic víc a nic jiného než vyjasnit právě uvedenou okolnost a vzít ji vážně, i když už byla – zatím jen pro nás – vyjasněna a nacionalismus tak vlastně přestává – zase pro nás – být „účinnou“ ideologií a může být jakožto „ideologie“ objektivován, a tak neutralizován. Naše otázka pak zní: je možné být nacionalistou a vědět, že ten národ, s nímž se identifikuji, je mým, resp. naším společným výtvozem? Že není ničím daným, ale že je pro nás pro všechny úkolem? Že se tedy nesmíme s

tímto národem jen ztotožňovat, ale že jej musíme spolukonstituovat, tj. podílet se aktivně na jeho životě, a tedy i proměnách? Hlásit se k nějakému národu znamená tedy vlastně závazek, že učiníme ze své strany všechno pro to, aby to byl národ vynikající, mezi nejlepší z ostatních se řadící, ale také pro ostatní národy vysoce zajímavý a atraktivní, pionýrský v tom nejlepším smyslu, tj. klesající cesty k novým metám tam, kde ostatní se ještě neorientovali a nevědí si momentálně rady.

Pak ovšem už zůstává jen jediná otázka: proč zdůrazňovat národ a národnost, když jde o cestu schůdnou i pro jiné, ano pro všechny? To měl právě na mysli Masaryk, když prohlašoval, že česká otázka je otázka světová, anebo to není žádná otázka vůbec. Spolukonstituovat vlastní národ znamená nutně přemýšlet a hovořit, diskutovat o národním programu. A tento program má a musí být přijatelný i pro další národy, vposledu pro kterýkoliv národ. Čím se od sebe jednotlivé národy liší tak, že prostě pomalu nebo rychle nesplynou? Jistě ne rasou, neboť též rasa se dělí do mnohých a různých národů. Kultura není ničím národním, protože tu mohou jiné národy přebírat. Zbývá jedině jazyk. V dějinách můžeme sledovat jak vzepětí jazyka k nejvyšším vrcholům, tak naopak úpadek jazyků, rozdělení jednoho jazyka v mnohé (např. latiny v románské jazyky), ale také splnutí dvou nebo více jazyků (angličtina je takovou jazykovou směsí až konfúzí, aniž by to bránilo zrodu největších básní, dramát a románů – horší to je s filosofováním). Pro nás filosofy ovšem je (nebo by alespoň měl být) nejzajímavější a také nejsvědňější takový jazyk, který dovoluje sestupovat ke kořenům a nacházet tam cenné poklady. Takových „původních“ jazyků (Heidegger mluví o „rovnopůvodních“ jazycích) není mnoho, ale jedním z nich je nepochybně čeština. Kvůli tomu však nemusíme ustavovat národ, stačí nám dostatečně veliká skupina lidí, dobře „ovládajících“ takový skvělý jazyk, nebo snad přesněji a lépe: schopných dobře o takový mimořádný jazyk pečovat. (Distancovat se od takových „nápovědí“ a „pokynů“ ze strany jazyka je svrchovaně pochybné, neboť zejména filosof musí myslet „z jazyka“, a některé jazyky jsou hlubšímu myšlení nepřístupné, což zdaleka nemluví proti filosofii, jako spíše proti oněm jazykům.)

Globalizace je technicko sociální fakt, ale nikoli fakt kulturní, a už vůbec to není a ani nemůže být kulturní a duchovní program a koncepce. Tak jako dítě se může stát člověkem osobitým, jedinečným, ne-sériovým jen tenkrát, když má kolem sebe osobité a jedinečné lidi, vůči nimž se může stát čímsi odlišným a které tedy v žádném smyslu nemusí jen napodobovat – a o takového ne-sériového, ne-masového, nikoli znivelizovaného člověka musí každá zdravá společnost velice stát a musí velice dbát o zajištění podmínek k rozvíjení takové osobitosti –, tak nebo alespoň velmi podobně se to má s národy. Jen ve vztahu k jedinečným a osobitým národům, tj. národním programům, může mladý národ vyrůst v něco či někoho, co nebo kdo má váhu a cenu nejen pro sebe, ale také pro ty

druhé. Jedinečnost v kulturním a dějinném smyslu je přece vždy jen něčím relativním, zejména však přechodným, dočasným – je-li něco opravdu cenné a žádoucí, druzí se to pokusí napodobit nebo toho sami dosáhnout (což je mnohem lepší). A tak chce-li nějaký národ být zajímavý a atraktivní stále, musí se hýbat, a to jest kulturně, myšlenkově, duchovně hýbat, musí sám sebe překonávat, nevracet se jenom ke své minulosti, ale navazovat pouze na to nejlepší z ní a od ostatního se odvracet a odvrhnout to, pokud to nemůže sloužit čemusi novému, vyššímu a lepšímu. Tak jako věda nebo filosofie a také umění musí jít stále kupředu a nevracet se jenom ke klasikům – ovšem nezapomínat na ně a měřit na nich hodnotu vlastní, aktuální tvorby –, tak musí také každá národní či spíše jen jazyková společnost usilovat o hledání a nalézání nových cest, a ne o pouhé udržování a oprašování toho, co bylo.

Globalizace (nebo v menším europeizace) tedy vůbec nemusí být viděna jako nebezpečí pro národy a vůbec pro všeho druhu kulturní, myšlenková a duchovní společenství, nýbrž právě naopak jako obrovská příležitost pro to, aby se všechno pro lidstvo závažné a důležité zachovalo tím, že se bude moci a muset měřit se vším ostatním. „Smysl“ národů a národních společností není nějakou jejich pouze vnitřní záležitostí, ale je buď univerzální – anebo to žádný opravdový smysl není, je to „smysl“ jen předstíraný. Bránit se globalizaci by znamenalo jen orientaci na Kunvaldy a na ghetta. Ale protože globalizace může být mnohdy spojena s tendencemi nivelizačními a pro veškeré jedinečnosti nebezpečnými, je třeba myšlenkově uchopit a pojmově vymežit příčiny a povahu tohoto nebezpečí. Ty příčiny jsou spojeny s masovostí, která vede k tomu, že se jednak příliš daleko (resp. příliš „liberálně“) a v nesprávné vyváženosti vychází vstříc průměru a podprůměru (a tím se ohrožuje nadprůměrnost, novátorství, odvážné experimentování) a na druhé straně se buď vůbec podlamují a likvidují elity, nebo se ani nenechávají vyrůstat, anebo – tam, kde je jich nutně zapotřebí – jsou bezohledně tlačeny určitým úzkým směrem, který je obvykle pro společnost jako celek nepříznivý a někdy fatální (protože vyhovuje jen určité části společnosti a jejímu omezenému zájmu). Nikoli tedy globalizace, ale zmasovění vykořeněnosti (vykořeněnosti skutečné i jen „pocitu“ vykořeněnosti, což je ovšem od sebe neoddělitelné) ohrožuje osobité společnosti, a tedy i „národní“ společnosti. Podprůměrná národní televize v národním (a ještě špatně „ovládaném“, tj. „pěstovaném“) jazyce je proto větším nebezpečím pro život národa než vynikající programy v cizích jazycích. Nezáleží totiž na tom, aby přežily národy, ale aby přežilo to nejlepší z jejich kultury. (Záleží ovšem také na tom, aby přežily jazyky, a do té míry záleží i na tom, aby přežila příslušná jazyková společenství; také ožívování mrtvých nebo již zchudlých a dožívajících jazyků má pro budoucnost obrovský kulturní význam, který dnes nedokážeme ještě ani dost ocenit.)

O národech se mluví odedávna, ale dřívější smysl se dost pronikavě liší od smyslu novodobého, přesněji od smyslu romantického, který byl mj. vyprovokován osvícensky racionalistickým vztahem k národu a národnosti. V nejstarších dobách byl národ chápán jako jakýsi svazek kmenů nebo spíše jako původní kmen, který se rozrostl a pak rozpadl do několika podkmenů. Člověk mohl být příslušníkem nějakého národa již pouhým narozením, ale odedávna se vyskytovaly výjimky, takže lidem nebyla neznáma ještě jiná forma, totiž „adopce“. Nejčastěji šlo o adopci malých dětí, ale jsou také dochovány (dávné i nedávné) příběhy jakéhosi adoptivního kolektivního přijetí do kmene na základě více méně svobodného rozhodnutí dospělé osoby. A právě tak od pradávna byl za jeden z nejdůležitějších rozlišovacích znaků považován jazyk. Kdo mluvil jiným jazykem, přesněji, kdo neuměl „náš“ jazyk (což bylo chápáno tak, jako že nedovede srozumitelně promluvit), byl označen třeba za němého (odtud české označení „němec“, zatímco „slovan“ byl ten, kdo „měl“ slovo, kdo vládl slovem, i když trochu odlišným, přece však srozumitelným). Podobně tomu bylo v řečtině, kde BARBAROI byli ti, kdo jen blekotali, mumlali atd. Vše odlišující vedlo k pocitu cizoty a cizáctví. To však zdaleka nemohlo ještě stačit k vytvoření pocitu národní sounáležitosti, neboť jako cizinec byl v každé vesnici viděn i člověk jen z nedaleka přistěhovaný, tedy „novák“ (podobně v jiných jazycích). Spory mezi navzájem „cizími“ příslušníky pochopitelně narůstaly tam, kde docházelo k setkávání a střetání hojněji frekventovanému, zejména však ke střetu skupinových zájmů. To však opět představovalo záležitost obecnější a nemělo přísně vzato mnoho společného s tím, čemu dnes říkáme národnostní spory.

K novodobému, resp. modernímu pojetí národa a k rozvinutí tzv. nacionalismů mohlo dojít teprve na základě ideologickém. Dokladem tohoto tvrzení jsou četná území dvojjazyčná, resp. „dvojnárodní“ v onom již posunutém smyslu, kde střetání nabývalo již lehčí a nezřídka s humorem přijímané a komentované podoby (tak tomu bylo třeba v německo-francouzském Alsasku-Lotrinsku nebo v německo-českých Sudetech apod.) K opravdové nevraživosti a nacionální nesnášenlivosti, stále znovu vyvolávaným konfliktům a k vytvoření ostrých front začalo docházet teprve na základě ideologickém, neboť „zájmy“ obvykle neměly tak trvalý charakter, aby tím směrem dokázaly něco vážnějšího vyvolat v život. Kromě toho se i zájmy samy ve své konkrétnosti týkají především individuálních vztahů; i ony musí být nejprve „ideologizovány“, mají-li přispět k vytvoření nějakých společenských front a přehrad. Ovšem kde šlo o podmanění a udržování v područí, masivní vyvlastňování např. domácích obyvatel (třeba jen šlechty nebo institucí, později např. škol a vzdělání vůbec atd.) dominujícími cizinci, nebo kde šlo o spory principiální, např. náboženské (a přitom šlo vždy také o instituce), tam se napětí nejen prohlubovalo a udržovalo, ale nabývalo také ideologických forem. Tak bylo i v terénu již

dlouho předem připravováno pozdější tak úspěšné šíření docela nové ideologie, která sice samu sebe původně chápala jako pojetí vysoce humaní a humanistické, aby navzdory tomu posléze (a ještě dodnes) vedla namnoze ke katastrofálně ahumánním a protihumánním důsledkům.

Fenomén nacionalistických „logomytíí“ však asi nejužšími pouty souvisí se zvláštní tendencí lidí k sdružování „prae-abstraktnímu“, založenému na jakémsi quasi-reziduu dávných identifikací s „totemem“. Člověk je totiž velmi zvláštní a vnitřními protiklady zmítaná bytost také a zejména v tom, že se u něho rozvinula pozoruhodná schopnost si uvědomovat mnohem víc, než nezbytně k životu potřebuje (často téměř víc, než je schopen unést); jeho vědomí však navíc dovede až neúměrně zesilovat nebo naopak zeslabovat vnější i vnitřní podněty. Jeho hluboké znejistění, vyvolané a vždy znovu vyvolávané tím, že vykročil z rámce „pouhé“ přírody, ho nejprve vedlo k rituálům jako jediné pevné struktuře v jeho životě, které se nemusel děsit a která jej dokonce opakovaně z jeho děsů dovedla vysvobozovat. Rituály však dosahovaly největší účinnosti teprve tam, kde dostávaly sociální charakter, tj. když byly vykonávány společně anebo když se při individuálním výkonu vztahovaly k něčemu společnému, co mohlo ono bytostně společné, resp. samo společenství reprezentovat. Rituály tak byly stále víc intencionálně zaměřovány za horizont předmětných skutečností, dokonce i těch předmětných skutečností, které měly ony mnohem podstatnější skutečnosti za horizontem reprezentovat. Tak se zrodily, „konstitovaly“ totemy. - Navzdory všemu racionalismu a osvíceneckému přesvědčení, že pokročilé (tj. hlavně evropské) lidstvo už vyrostlo z těchto prastarých závislostí na světě mýtů a mytologií, zůstává i v moderním člověku jakési atavistické reziduum, někdy až k nepoznání kultivované, jindy však se překvapivě zjevující ve vší své primitivitě. A přesně na toto reziduum dovedla nacionalistická logomytie velmi účinně navázat právě v době, kdy se masový člověk opět jednou ocitl v hlubokém znejistění.

Domněnka, že původ tohoto znejistění spočívá jenom nebo převážně v ohrožení existenčním, se ukázala jako povrchní a plochá. Takové vnější znejistění jen uvolňuje do té doby konzumem (a dnes už i konzumentstvím) podvázanou dřímající sílu tohoto údajného „atavismu“, který je paradoxně spjat s hlubokou lidskou potřebou osobní identity, již se - marně ovšem - pokouší nahradit různými falešnými identifikacemi. Přesně to máme na mysli, když nacionalismy budeme chápat jako „náhražkové náboženství“ („Ersatzreligion“). Možná, že právě uvedená skutečnost je přídatným motivem chápání národa jako něčeho daného „od přírody“. Ostatně to silně připomíná určité religionistické koncepce, které chtějí člověka vidět jako bytost „od přírody“ náboženskou. Dokonce i mezi křesťany (a v minulosti i mezi theology, ale ti se s touto hrubě falešnou myšlenkou už ve své většině kriticky rozloučili) slyšíme nejednou argu-

menty odůvodňující a ospravedlňující třeba i legitimní theologické teze odkazem na „lidskou přirozenost“. Možná, že jsou opravdu i v dnešním člověku jakési temné relikty dávných forem reagování, ale pak je možné a přípustné jen jedno z dvojího (eventuálně obojí): všude tam, kde se takové relikty prosazují nadměrně a kde to zřejmě vede k větším anebo vsutku velkým škodám, tam je třeba se na jedné straně v případě náhlých záplav postarat o hráze a účinnou kanalizaci (která by ovšem měla fungovat i v normálních poměrech), a to vždy s vědomím, že takové „záplavy“ už zdaleka nejsou nějakým „přírodním“ jevem, nýbrž že procházely a procházejí lidským vědomím, které je v tomto případě zesiluje (a které je naopak může také zeslabovat, takže působení na lidské vědomí tu má smysl). Proč je uvedená tendence vždycky škodlivá? To je samozřejmě dějinně podmíněno. Pokud neexistovaly ideové důvody a promyšlené projekty pro socializaci lidských jedinců, představovaly takové tendence něco velmi důležitého a také relativně pozitivního. Ovšem situace se pronikavě změnila ve společnostech, v nichž se začaly stále víc prosazovat „ideové“ principy (což není nutně zapotřebí chápat jen v platónském smyslu). Tam muselo dříve nebo později docházet k napětí a leckdy i ke kontroverzím mezi oněmi tendencemi „totemistickými“ a mezi nároky ideovými, tj. „principiálními“. A pak tu je ona druhá možnost: onen relikť lze zvládnout, a dokonce zapřáhnout do pozitivních aktivit, dát mu možnost pozitivního působení a snad i jistého rozvinutí. To je věc v tomto konkrétním případě nemálo problematická, ale navzdory pochybnostem bude asi nutno k ní s plnou vážností přihlídnout, neboť právě nacionalismy ukazují, jak se takového rezidua a jiných lidských nesnází a slabostí dovedou zmocnit k cílům veskrze pochybným a přímo negativním. Aby bylo možno tuto záležitost řešit opravdu věcně, a nikoli předsudečně, je třeba si věc připravit ještě z jiné, odlišné strany.

Ke slovu teď musí přijít rozpoznání jistých hlubokých nedostatečností, jež od počátku provázely „ideovost“, kterou evropská kulturní a duchovní tradice odedávna stavěla proti světu mýtu a všemu tomu, co s mýtem souvisí. Šlo tu především o světodějný řecký vynález pojmů a pojmového myšlení, které často záměrně a výslovně provokovalo jistou, snad v té nápadnosti nikoli nezbytnou, nicméně beze všech pochyb zdaleka ne nahodilou, na osobní, individuální vlastnosti filosofů rozhodně nepřevoditelnou aroganci, s níž se vztahovalo (resp. také specificky nevztahovalo) k dosud uznávaným „normám“ neideovým. Toto zpředměťující nebo zjednodušeně „předmětné“ myšlení se ukazovalo a dodnes po mnohých stránkách ukazuje jako hluché a slepé ke všemu, co bylo, ať už právem či neprávem, obecně pocíťováno jako základně významné a primárně důležité, a to jen proto, že to nebylo možno náležitě pojmově uchopit ani reflektovat. Proto se řeční občané chovali k filosofům nejednou dost nevraživě. Mezi většími filosofy byl Platón snad první a jedinou výjimkou v tom, že se pokoušel

kriticky přezkoumané starší mytické prvky nebo ještě raději nově vytvořené umělé mýty zapojovat do filosofických kontextů. V nelegitimním navázání na to docházelo později v době tzv. hellenistické k četným pokusům o zapojení pojmů a pojmovosti znovu do mytických struktur, tedy ke vzniku filosoficky (či snad spíše pseudofilosoficky) inspirovaných logomýtií a celých „filosofických“ mýtů (což byl ovšem pravý opak toho, oč se pokoušel Platón, který chtěl naopak stará nebo i uměle vytvořená „mythologúmena“ zapojovat do myslitelské práce a spojovat tak s prací filosofickou všude tam, kde sama filosofie – jak se sám domníval – nedovedla jít dál, ačkoliv to bylo dokonce filosoficky nutné nebo potřebné). To vše by ovšem bylo zapotřebí sledovat podrobněji, než je to zde možné.

Nová doba je plná neporozumění a nesprávného porozumění vůči všem těmto a podobným záležitostem, a to v mnoha směrech, takže není divu, že i ve vztahu k mýtům a mytologiím (eventuálně logomýtiím). Filosofové a zejména vědci v té době odhalují staré „idoly“ a zároveň upadají do závislosti na nových. Nikdy však nedochází k tak masovému šíření nových logomýtismů, jaké známe ještě ze středověkých tzv. heretických hnutí. Sama reformace a její přívrženci se sice na lidský rozum nedívají zrovna s důvěrou, ale jsou ještě více kritičtí vůči každé formě remytizace (Kalvín mnohem důsledněji než Luther). Ke změně dochází teprve s pietismem a také s nacionalismy jako s romantickou lidovou reakcí na osvícenství (u nás naopak můžeme sledovat, jak řečeno, k zvláštní opožděné synkrezi romantismu a osvícenství, takže se téměř neprojevuje jinak častý romantický antiintelektualismus a sklon k iracionalismu). Navzdory značným strukturálním podobnostem tu je třeba vidět zásadní rozdíl ve způsobu myšlení a v jeho intencionální historické orientovanosti (či neorientovanosti). Pietismus navazuje na reformaci a má vůbec velké theologické zázemí v křesťanských tradicích, i když si to moc neuvědomuje a nepřipouští; naproti tomu nacionalismus v širokých vrstvách je kulturně buď lhostejný, nebo si chce kulturu arogantně až násilnický podrždit, v každém případě je tedy výrazně barbarizující (naše národní situace je v tom smyslu dost výjimečná). Na první pohled ona hlubší lhostejnost nacionalismu vůči kultuře není tak nápadná, protože jeho zjevnými zvěstovateli a šířiteli jsou velmi často lidé, kterým se dostalo velkého vzdělání, lidé kulturní a ne zřídka přímo kulturní tvůrci. Ale důraz na přirozenost a na emoce uvolňuje cestu nadvládě sentimentu, jehož psychologickým rubem bývá brutalita. Romantická denunciaci nejen racionalismu, ale racionality vůbec je tím lacinější, čím oprávněnější je i docela dobře racionální kritika této neudržitelné a v tu dobu již upadající osvícenské nálady (právě nálady, navzdory všemu osvícenskému ujišťování o svrchovanosti rozumu atd.). Ovšem zde se právě ukazuje ten obrovský rozdíl mezi kritikou racionalismu ve jménu hlubší a ostřejší racionality na jedné straně a „kritikou“, která je pouhým odvratem od rozumu a racionality. Takový pouhý odvrát po-

tom jen otvírá dveře nejružnějším neracionálním až protiracionálním ideologiím, mezi něž na přední místo náleží právě nacionalismy.

Protože jedním z postulátů romantismu je na kritice odcizení člověka (přírodě a přirozenosti) založený jeho žádoucí návrat k přírodě jako do domova, odkud vyšel, opírá se mnoho ideologií o ideologizovanou přírodu, přírodnost a přirozenost. Zde pochopitelně musíme vzpomenout už také všechny starší, ještě daleko předromantické přirozenoprávní teorie a všechno to, co s nimi nějak souvisí, nikoli v poslední řadě tedy i myšlenku přirozených práv, ať už občana nebo člověka všeobecně. Ideové motivy tu ovšem byly dost odlišné, ale příroda a přirozenost se stala mocným heslem proti historii a proti na historii založeným formám nadpráví a protiprávnosti (z hlediska „přirozeného“). Ačkoli to je myšlenka hrubě vadná, ukázala se být mocnou zbraní v rukou demokraticky orientovaných hnutí. Tzv. přírodní stav člověka a společnosti byl už staršími autory nadekretován vždy podle založení autora a jeho politické orientace: zatímco pro jednoho to byl rajský stav solidarity a spolupráce, pro druhého to byl odstrašující boj každého s každým, v němž se člověk druhému člověku stával vlkem. S touto ambivalencí romantismus definitivně skoncoval ve prospěch „ideality“, ovšem právě že jen cítěné a nikoli pořádně promyšlené. Ke skutečnému setkání a symbióze myšlenky lidských práv a nacionalismů došlo však teprve mnohem později. Setkání nebylo zcela zdařilé, protože ukázalo ve značně nepříznivém světle jak samotný nacionalismus, tak poznovu i ambivalenci myšlenky přírody a přirozenosti.

Není zajisté divu, že mezi lidskými právy, ačkoliv byla původně chápána naprosto individualisticky, musela být dříve či později zdůrazňována také práva menšin, a to menšin nejen založených na nějakém programu, myšlence, konfesi, racionálním skupinovém zájmu apod., ale právě jen na něčem „přirozeném“. A tímto „přirozeným“ prvkem mohla být příbuznost kmenová nebo rasová, ale také národnostní a jazyková. To, že lidská práva mají být zajišťována zákony, souvisí s tím, že zákony nemají toliko funkci ustavení a udržování řádu, ale také a především ochrany slabšího před silnějším (který si je schopen svá práva uhájit sám, i bez zákonů). Pro tuto „nuanci“ nemá nacionalismus mnoho smyslu: pokud je „národ“ (nebo národnost) buď v menšině nebo ve slabším postavení, dovolává se práv menšin; jakmile však se tím či oním způsobem prosadí mocensky (např. tím, že se domůže vlastního státu), neváhá potlačovat své vlastní menšiny. Demokratické přesvědčení se tedy snáší a spojuje s „národní myšlenkou“ jen utilitárně („pragmaticky“), a tedy dočasně, jen do té chvíle, než „národ“ svých „práv menšiny“ dosáhne. Myšlenka práva národa na státní suverenitu je vnitřně rozporná: hájí se tu práva menšiny, ale za hlavní její právo považuje, aby se stala většinou. Všechny menšiny se však většinami stát nemohou, jednak proto, že územní dělení musí mít někde mez (a také protože celkový politický trend jde spíše opačným směrem,

totiž k vytváření větších státních útvarů a soustátí), jednak protože nejde jen o menšiny národní a národnostní, a ani ty nebývají územně soustředěny (zatímco např. konfesijní menšiny územně ani soustředit nelze). Navíc je dnes naprosto zřejmé, že utváření fungujících států se řídí mnoha jinými a důležitějšími principy a že myšlenka „národních států“ je v mnoha ohledech krajně nefunkční, zastaralá a i jinak problematická. Tzv. právo národů na státní suverenitu jako nedílnou součást práva na sebeurčení je proto třeba považovat za hrubý omyl a scestí ve vývoji myšlenky základních lidských práv; příslušné právní teorie a zejména mezinárodní závazky z nich plynoucí je nutno revidovat.

Naproti tomu je třeba všemožně napomáhat tomu, aby se nejen zachovaly dosud živé jazyky, ale aby skutečně žily, aby se obnovovaly tvorbou nových slov v duchu jazyka, a nikoli pouze přejímáním slov cizích, a to přinejmenším do té doby, než se naučíme bezpečně rozpoznávat, co je v takových jazycích cenné a nenahraditelné, od toho, co je redundantní a zbytné. Vedle „mezinárodních“ jazyků, které budou vždy důležité jako technický prostředek komunikace, ale které nebudou v této funkci určeny k pěstování a zvelebování pro účely široce kulturní (ať už se postupně ustaví jako konglomerát prvků převzatých z různých jazyků, anebo jako nižší, redukovaný předstupeň nějakého již rozšířeného jazyka kulturního resp. relativně „původního“, což je vzhledem k dosavadním zkušenostem méně pravděpodobné). A každý jazyk může vsuktu žít jen za předpokladu dosti početného jazykového společenství lidí, kteří k němu mají hlubší vztah, usilovně se v něm vzdělávají a sám jazyk také pěstují a vzdělávají, překládají do něho některé obecně významné texty, aby takovému vzdělávání napomáhali, a zejména v tomto jazyce a z něho myslí. A právě to mluví pro myšlenku a program zachování zvláštní dějinné kontinuity spjaté s různými národnostmi a národy, ale také s jinými útvary blízkými nebo podobnými (jako jsou třeba tradice konfesijní a církevně-organizační, kulturně-ideové, myšlenkové a nejrozmanitějším způsobem na základě jakéhosi spříseženectví či amfiktyonie vzniklé a udržované atd.). Zvláštní způsob, jak se ustavily třeba Spojené státy severoamerické, umožnil a vyvolal jakousi postupnou jazykovou integraci a nivelizaci, která v důsledku většinou jazykově kontingentní migrace ve dvou, nejdéle ve třech generacích smazává původní jazykové rozdíly mezi dávnějšími, tak mezi novými přistěhovalci, a to ve prospěch poněkud amerikanizované angličtiny. Považuji za vysoce nepravděpodobné, že by poměrně omezená migrace třeba v Evropě mohla vyvolat jev obdobný. Právě naopak lze mít za to, že ohniska od sebe odlišných evropských jazyků se budou velmi dlouho udržovat vedle jazyků, které se vývojem prosadí, anebo budou na základě nějakého celoevropského rozhodnutí ustanoveny jako mezinárodní.

Nemyslím si, že jazyk stačí k tomu, aby se ustavil národ jako národ; jak

už bylo řečeno, ustavení ani trvání národa (v dnešním smyslu) není možné bez jakési nacionální či nacionalistické ideologie. Protože však k uplatňování takových ideologizací v relativně nedávné minulosti docházelo a pravděpodobně ještě i v nejbližší budoucnosti nadále v některých částech světa bude docházet (nacionalismus se stal něčím jako „dětskou nemocí“ nejrůznějších donedávna kmenových společenství mimoevropských, i když se bohužel na tento přechodný způsob působení neomezuje a velmi často má těžké bezprostřední nebo i opožděné následky, jak ostatně víme i z evropské zkušenosti), je třeba i do budoucnosti počítat s tím, že nejen společenství jazyková, ale také vysloveně národní (a jako národní se chápající) budou ve světě nadále existovat. Vidím proto jedinou perspektivu v promyšleném programu kultivace, resp. kultivované a kultivující reinterpretace jak chápání národa a národního života, tak zejména hlubšího osobního vztahu k němu, tj. vskutku nové pochopení samotné příslušnosti k národu. Už jsme si dostatečně ukázali, že národ je sice fenomén značně složitý, ale že přesto můžeme rozlišovat různou míru konstitutivnosti jeho strukturních složek. Pokusili jsme se demonstrovat jako zvláště významnou a také zvláště nebezpečnou onu složku, která spočívá v identifikaci vykořeněných jednotlivců s národem jakožto s jakýmsi super-totemem. Na tomto základě pak chceme formulovat hypotézu, že kultivace vztahu k vlastnímu národu by mohla a měla spočívat především v revizi samotné povahy oné „identifikace“, a to zejména ve dvojím směru. Na jedné straně je třeba vypracovat neideologickou koncepci národa a národní příslušnosti a na druhé straně je příslušnost k národu třeba chápat jako orientační a prakticky inspirující moment, a tedy závazek do (pravé) budoucnosti.

Člověk je bytost, která vykročila z roviny pouhé přírodnosti a začala si stále pronikavěji uvědomovat svou nezajištěnost. Skutečná nezajištěnost doprovází od počátku všechen život, ale veškeré životní formy jsou proti této faktické nezajištěnosti chráněny, a dokonce takřka obrněny tím, že si ji neuvědomují (nýbrž pouze přímé, bezprostřední ohrožení). Jediný člověk si uvědomuje fatální riziko spojené s každým konkrétním životem: každý život končí smrtí. Všechny živé bytosti bez výjimky jsou smrtelné, ale uvědomuje si to pouze člověk. Právě proto je to pouze člověk, který usiluje o nějaké bytostnější, hlubší zakotvení života, které by onu fatální a pro vědomí zprvu děsivou perspektivu uvedlo do rovnováhy s odvahou nejen žít, ale uvažovat v perspektivách přesahujících lidskou konečnost. Tato jeho bytostná (zdaleka ne pouze subjektivní) potřeba se stala na dlouhé věky zdrojem mytické a později religioznní tendence a orientace lidského rodu, a to za dosti vysokou cenu: řešení bylo totiž podmíněno podceněním, ba znehodnocením času, a to znamená především budoucnosti (neboť k bytostné povaze času náleží, že přítomnost je právě nastávající budoucnost, zatímco minulost v sobě pohřbívá všechny minulé přítom-

nosti). Útočiště a záchrana před zmarem a znicotněním byly hledány a subjektivně (fiktivně) nacházeny v návratu k praminulému a ve ztotožnění s tím, co se už stalo a od té chvíle navždy „jest“, tj. s pravzorem, arche-
typem. Světodějným duchovním počinem se stala nová životní orientace, která se přestala spoléhat na to, co bylo a jest, neboť to již pominulo nebo právě pomíjí, ale založila jistotu své naděje na tom, co teprve přichází, tedy na budoucnosti (která myticky orientovanému člověku naháněla hrůzu a děs). Od té doby je před každého touto (evropskou) tradicí poznamenánoho člověka postavena volba: buď založí svůj (osobní i společenský) život na minulosti – anebo na budoucnosti. Člověk nemůže ovšem volit izolovaně sám ani jednou provždy, ale – mám-li si vypůjčit v jiné situaci vyslovený příměr – jeho volba je součástí takříkajíc „každodenního plebiscitu“. Zvolit budoucnost jako „základ“ pro životní zakotvení znamená začít žít dějinně, tj. vstoupit do dějin jako subjekt, dějin se aktivně účastnit a dějinné událostné dění tak spolukonstituovat. Aplikujeme-li toto vidění na situaci národa a na příslušnost k němu, znamená to neohlížet se příliš ani převážně na národní minulost, ale hledat v ní pouze materiál pro národní budoucnost. Navazování na minulost je nezbytné, ale nesmí být zaměňováno s navracením k minulosti.

Nebezpečnost nacionalismů spočívá po mém soudu především v jejich „logomytičnosti“, tj. v mytizaci životních perspektiv a životního stylu evropského člověka. Proti idolu „národa“, s nímž se můžeme ztotožnit, abychom „nezahynuli“ („opustíš-li mne, zahyneš“), je třeba postavit ideu národa jako úkolu, který „leží“ před námi ne jako daný, hotový předmět, ale jako „uložené poslání“, „uložená výzva“. Do „národní minulosti“ pak nemusí být a nebude zahrnováno vše, nýbrž selektivně jen to, nač lze a nač budeme chtít zdůvodněně navazovat, abychom tak mohli jít „dál a výš“. „Národní budoucnost“ pak nebude spočívat v „udržování ohně“, nýbrž v dobývání či spíše spoluustavování nových kontinentů, které se teprve rodí, které k nám teprve přicházejí. Národy pak nebude nutno odkládat do skladiště minulosti nebo do muzea ani uměle udržovat při pseudo-životě jako živou mrtvolu, ale bude možno jim přiznat tolik osobitosti, kolik si jí vydobudou, a zároveň jim přiznat nárok na univerzálnost, s nímž se budou obracet k národům jiným. Jako je a bude možný dialog kultur, bude pak možný i dialog národů – v obou případech ovšem založený na dialogu jednotlivců a tímto dialogem zprostředkovaný. Národy se pak stanou jakýmsi velkými, komplexními obcemi bez hranic a jejich členy se budou moci stávat všichni, kdo s příslušnými národními programy budou souhlasit a přijmou je za své. Válkám a bojům mezi národy a národnostmi bude odzvoněno, ale soutěžení může pokračovat dál. Lidé přestanou být hrdí na to, co nebylo a není jejich dílem, a budou usilovat o čest, být ostatními příslušníky národa své svobodné volby akceptováni na základě svého vlastního pozitivního přínosu k národní budoucnosti. Dojde-li k tomu,

dostane samo slovo „národ“ opět nový, tentokrát rozumný význam, který bude mít dokonce duchovní, nejen kulturní rozměr. Na jednom a též území, v jednom a též státě či soustátí bude moci žít několik národů či národností, a bude jen záležitostí jejich základní vůle a organizační dovednosti, dokáží-li oslovit mnoho dalších občanů a ukázat jim lepší, cennější perspektivy, než jaké dovedly otevřít národní programy jiné.

Bude-li se někomu zdát, že tu už vůbec nejde o národ, nebudu se s ním přít. Samo slovo není důležité a můžeme je i opustit, neboť sugestivně, ale hluboce mylně dává ideje do souvislosti s narozením, tedy s čímsi organickým. V „národním“ programu totiž musí jít o ideje, tj. o ne-danosti (srv. Patočkův „negativní platonismus“), nikoli o cosi, co je dáno minulostí a co přichází, resp. přetrvává z minulosti (a už vůbec ne o něco, co je dáno „přírodou“ a co se z přírody vždy znovu „vynořuje“).